

УПРАВЛІННЯ ТРАНСАКЦІЙНИМИ ВИТРАТАМИ

У статті розглядаються теоретичні основи трансакційних витрат. Розкрито основні засади управління трансакційними витратами.

В статье рассматриваются теоретические основы трансакционных издержек. Раскрыты основные принципы управления трансакционными издержками.

Theoretical bases of transaction cost are considered in the paper. Basic principles of management transaction cost are exposed.

Ключові слова: витрати, трансакційні витрати, управління витратами, управління трансакційними витратами.

Неокласичний підхід до дослідження та тлумачення процесів формування та механізмів мінімізації витрат фактично вичерпує себе. На зміну неокласичному напрямку в еволюції теорії витрат приходить інституціоналізм, який почав формуватися наприкінці ХІХ ст. Назва походить від латинського слова «*institutio*» (звичай, настанова) і близького до нього «інститут» (зовнішнє втілення «інституцій», закріплення їх у вигляді законів). Своєрідність інституціоналізму полягає насамперед у тім, що прихильники інституціоналізму в основу аналізу беруть не тільки економічні проблеми, а пов'язують їх з проблемами соціальними, політичними, етичними, правовими тощо. Певним чином узагальнення інституційного підходу до тлумачення економічної природи витрат можна знайти в працях Рональда Коуза ("Природа фірми" (1937), "Проблеми соціальних витрат" (1960)), за допомогою якого розпочато розвиток теорії трансакційних витрат.

Розширення ділових зв'язків, з одного боку, позитивно впливає на діяльність підприємств, а з іншого – сприяє збільшенню їх трансакційних витрат. Збільшення трансакційних витрат може негативно впливати на діяльність підприємства, оскільки підприємець виявляється неспроможний використовувати фактори виробництва з найбільшою вигодою для себе, а це впливає на його конкурентоспроможність. Тому необхідним є виділення таких витрат із сукупності витрат періоду, вивченню механізму їх виникнення, оцінювання їхнього рівня та управління ними.

Дослідженню питань трансакційних витрат присвячено праці вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Р.Коуза, О.Вільямсона, Д.Алена, Д.Норта, Дж.Уолліса, Р.Капелюшнікова, С.Архієреєва, Н.Іванова, В.Кузьменка, В.Милошик, С.Малахової, В.Кокоревича, П.Мілграма, Г.Клейнера, А.Шастітко. Проблемам трансакційних витрат у бухгалтерському обліку та в управлінні присвячено праці М.Пушкаря, Г.Кірейцева, Ж.Ющак, М.Шигун.

Водночас, незважаючи на вагомі здобутки науковців у сфері досліджень трансакційних витрат, дослідження потребує більш глибокого та детального розгляду проблеми управління трансакційними витратами.

Формулювання цілей статті полягає у дослідженні поняття "трансакційні витрати" та розкритті засад управління трансакційними витратами.

Поняття трансакційних витрат було введено Р. Коузом у своїй праці "Природа фірми" 1937 року, в якій він так пояснює їхню сутність: "Покупці і продавці мають

знаходити один одного; покупці повинні вивчити те, що продавці можуть їм запропонувати, а продавці – що покупці хочуть придбати; обидві сторони мусять вивчити ціни, за якими інша сторона погодиться здійснювати операції, сторони повинні вести переговори, виробляти контракти, забезпечувати їх виконання і так далі. Створюватимуться ринки і з'являтимуться спеціалісти – дилери і брокери – для забезпечення процесу обміну. Саме витрати такої діяльності я називаю трансакційними витратами [6, с.33]. Я впевнений, що без поняття трансакційних витрат, яке не прижилося в сучасній економічній теорії, неможливо зрозуміти, як працює економічна система, не можна з користю проаналізувати численні проблеми та немає підстав для певної політики" [6, с.9].

У трактуванні Д. Норта трансакційні витрати є платою за неефективність прав власності. Він підкреслює: якби трансакційні витрати дорівнювали нулю, то учасники ринку завжди б мали у своєму розпорядженні точні моделі дій [8, с.17]. Д. Норт враховує витрати на пошук інформації та роботу з нею, очікування реакцій, які створюють додаткові витрати. Таким чином, на його думку, трансакційні й інформаційні витрати є взаємопов'язаними й альтернативними, а отже, не входять до складу трансформаційних [7, с.29]. Так, О. Вільямсон під трансакційними витратами розуміє: 1) вартість проектування, обговорення та страхування гарантій умов угоди; 2) витрати, які пов'язані з поганою адаптацією до непередбачуваних подій і мають місце порушення відповідності механізму угод обставинам їх реалізації; 3) організаційні та експлуатаційні витрати, пов'язані з використанням певних структур управління з метою усунення конфліктних ситуацій; 4) витрати, пов'язані зі страхуванням точного виконання контрактних зобов'язань [1].

Р.І.Капелюшников розглядає трансакційні витрати як витрати прийняття рішень, розробки планів і організації майбутньої діяльності, ведення переговорів щодо їх змісту і умов, коли в ділові відносини вступають двоє і більше учасників; витрати на зміну планів, перегляд умов угоди й врегулювання спірних питань, якщо це диктується обставинами, що змінилися; витрати забезпечення того, щоб учасники дотримувалися досягнутих домовленостей [4, с.87].

Управління витратами – це цілеспрямоване формування витрат щодо їх видів, місць та носіїв при постійному контролі рівня витрат і стимулюванні їх зниження. Система управління витратами має функціональний та організаційний аспекти. Вона включає такі організаційні підсистеми: пошук і виявлення чинників економії ресурсів; нормування витрат ресурсів; планування витрат за їх видами; облік та аналіз витрат; стимулювання економії ресурсів і зниження витрат [3, с.48].

Однією із основних базових концепцій управління витратами є концепція трансакційних витрат. Доктринним зерном концепції є той факт, що у будь-якій економіці є два види витрат: виробничі (операційні) і трансакційні. Базовою одиницею в теорії трансакційних витрат визначається акт економічної взаємодії, угода, трансакція. Категорія трансакції розуміється гранично широко і використовується для позначення обміну товарами, юридичними зобов'язаннями, угодами короткострокового й довгострокового характеру, що вимагають детального оформлення і припускають просте взаєморозуміння сторін. Витрати і втрати, якими може супроводжуватися така взаємодія, одержали назву

транзакційних витрат [3, с.47].

Управління транзакційними витратами на вітчизняних підприємствах є надзвичайно проблематичним, оскільки:

по-перше, через високу частину подібних витрат, яка носить нелегальний характер;

по-друге, через ускладнення їх виділення з сукупності легальних витрат, оскільки вітчизняними регулятивами бухгалтерського обліку таке поняття, як транзакційні витрати, не передбачено [9, с.23].

На особливу увагу заслуговує взаємозв'язок транзакційних і логістичних витрат: у кожному виді логістичних витрат містяться транзакційні витрати, що дає змогу інтегровано розглядати основні процеси функціонування суб'єктів господарювання та уможлиблює використання методології управління логістичними витратами в управлінні транзакційними витратами [5, с.104].

Управління транзакційними витратами підприємства є трудомістким і взаємопов'язаним комплексом робіт, які впливають на процес виділення і здійснення витрат у всіх видах діяльності на підприємстві для подальшого оптимального рівня транзакційних витрат. Складність управляти транзакційними витратами обумовлена тим, що дані витрати досить різноманітні за складом, виникають на різних етапах діяльності підприємства та у різних структурних підрозділах.

Головним завданням управління транзакційними витратами підприємства є підвищення конкурентоспроможності та ефективності функціонування за рахунок оптимального формування витрат.

Для ефективного управління транзакційними витратами запроваджують систему внутрішнього контролю транзакційних витрат, яка передбачає наявність таких складових, як адміністративний контроль та контроль власника.

Функції адміністративного контролю: контроль за законністю і економічною доцільністю операцій, пов'язаних з формуванням транзакційних витрат; контроль за збереженням та раціональним використанням активів; прийняття ефективних управлінських рішень, передбачаючи їх наслідки (збільшення або зменшення транзакційних витрат) [10, с.542].

Контроль власника може виступати як форма адміністративного контролю і як окремий вид контролю, якщо власник і керівник – різні особи. Такий вид – досить важлива складова внутрішнього контролю, адже від нього залежить встановлення стандартного рівня транзакційних витрат, ставлення працівників підприємства до корупції, стосунки із контрагентами, визначаються вимоги до персоналу та діяльності підприємства загалом [10, с.541].

Функції контролю власника: організація обліку та контролю транзакційних витрат; прийняття рішень щодо усунення недоліків в обліку й контролі транзакційних витрат; викорінення зловживань, пов'язаних з транзакційними витратами; встановлення законності діяльності, пов'язаної з формуванням транзакційних витрат [10, с.542].

На нашу думку, управління транзакційними витратами полягає у наступному:

✓ транзакційні витрати зростають пропорційно збільшенню невизначеності

умов господарювання та ненадійності партнерів;

- ✓ рівень трансакційних витрат впливає на інтенсивність цінової конкуренції, формування масштабу ринку, галузі виробництва, вид стратегії просування товару, еластичність попиту на товар та стадії життєвого циклу товару;

- ✓ покращує конкурентоспроможність і збереження потужностей підприємства;

- ✓ запобігання витрат опортуністичної поведінки;

- ✓ зменшення трансакційних витрат призводить до зменшення собівартості та ціни продукції;

- ✓ збільшення трансакційних витрат збільшує витрати діяльності, оскільки величина трансакційних витрат впливає на кінцевий результат діяльності підприємства.

Трансакційні витрати присутні на кожному підприємстві незалежно від величини та форми власності. На малих підприємствах управління може здійснювати керівник підприємства або уповноважена ним особа. Зі збільшенням розміру підприємства зростає кількість і обсяг здійснюваних господарських операцій, що, відповідно, призводить до зростання величини трансакційних витрат. Тому на великих підприємствах доцільно для управління трансакційними витратами створити центр відповідальності трансакційних витрат.

А.М.Турило, Ю.Б.Кравчук і А.А.Турило вважають, що центр відповідальності – це структурний підрозділ підприємства, який очолює певна особа (менеджер), яка самостійно приймає управлінські рішення в межах власних повноважень та несе персональну відповідальність за виконання доведених до цього підрозділу планових завдань, основних показників діяльності [2, с.139].

Центр відповідальності за трансакційними витратами буде планувати, координувати трансакційні витрати, вивчати сектори їх обліку, моніторингу, аналізу і прогнозувати, а також здійснювати інформаційне забезпечення щодо трансакційних витрат. Це дозволить здійснювати оперативне регулювання трансакційних витрат та визначати відповідальність керівників структурних підрозділів, у яких виникають і нераціонально збільшуються ці витрати.

Суб'єктами центру відповідальності управління трансакційними витратами є керівники, менеджери, бухгалтери, які беруть участь у виконанні окремих функцій або елементів управління витратами.

Об'єктами виступають витрати, пов'язані з вивченням та моніторингу ринку (ринків продавців, ринків покупців), цінової політики конкурентів, витрати на проведення переговорів, укладання та юридичному оформленню контрактів, витрати на контроль і дотримання умов угоди.

Функціями центру відповідальності трансакційних витрат є:

- ✓ облікова – правильне віднесення трансакційних витрат, а також облік господарських операцій, що зумовлюють виникнення трансакційних витрат;

- ✓ контрольна – контроль за дотриманням причин виникнення трансакційних витрат та запобігання їх нераціональному збільшенню;

- ✓ аналітична – аналіз отриманих даних (передбачає глибоке вивчення сутності та структури витрат) та запровадження оптимальної методики аналізу, виявлення резервів зниження трансакційних витрат;

✓ інформаційна – забезпечення керуючого персоналу правильною, достовірною інформацією для прийняття правильних виважених управлінських рішень.

Ключові завдання центру відповідальності в системі управління підприємства полягають у функціональному забезпеченні механізму управління та виборі адекватних інструментів, оцінка ефективності яких здійснюється за критеріями зміни величини трансакційних витрат у часі, від зниження до оптимізації за умов збереження ринкових позицій підприємства.

Отже, до трансакційних витрат відносяться витрати, пов'язані зі збиранням, накопиченням, обробкою інформації, проведенням переговорів і прийняттям рішень, контролем та юридичним захистом виконання контрактів в умовах ринку. На нашу думку, на малих підприємствах управління трансакційними витратами може здійснювати керівник підприємства, а на великих підприємствах для управління трансакційними витратами необхідно створювати центр відповідальності за трансакційними витратами.

Управління трансакційними витратами повинно отримати подальший розвиток задля покращення діяльності українських підприємств.

Список використаних джерел:

1. Вільямсон О. Е. Економічні інституції капіталізму: Фірми, маркетинг, укладання контрактів / Вільямсон О. Е.; наук. ред. укр. перекл. С.Бушуєв. – К.: "АРТЕК", 2001. – 472с.
2. Дерій В. А. Витрати і доходи підприємств у системі обліку та контролю: монографія / В. А. Дерій. – Тернопіль: ТНЕУ, "Економічна думка", 2009. – 272с.
3. Звячкіна В. Ю. Особливості підходів до управління витратами на промислових підприємствах / В. Ю. Звячкін // Научные труды ДонНТУ. Серия: экономическая. Выпуск 33-2, 2008. – с.44-49
4. Капелюшников Р. И. Экономическая теория прав собственности / Р. И. Капелюшников. – М.: Изд. ИМЭМО АН СССР. – 1990.
5. Кириченко О. А., Белоусова І. А. Управління трансакційними витратами суб'єктів господарської діяльності / О. А. Кириченко, І. А. Белоусова // Фінанси України. – №8. – 2010. – с.97-104.
6. Коуз Р. Фирма. Рынок. Право / Р. Коуз. – М.: Дело, 1993. – 192с.
7. Лисяк Л. В. Трансакційні витрати функціонування інституту бюджетної політики / Л. В. Лисяк // Фінанси України. – 2010. – №2. – с.27-35.
8. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; пер. з англ. – К.: Основи, 2000. – 198с.
9. Череп А. В. Управління витратами суб'єктів господарювання: Монографія, 2-ге вид., стереотип / Череп А. В. – Харків: В.Д. "ІНЖЕК", 2007. Частина І. – 368 с.
10. Ющак Ж. Внутрішній контроль трансакційних витрат в системі управління: організаційно-методичне забезпечення / Ж. Ющак // Економічний аналіз. 2010 рік. Випуск 6. – 540-543с.